

ANNA MUSZYŃSKA

Uniwersytet Wrocławski

ZMIANY W ZAKRESIE ŚRODKÓW KARNYCH O CHARAKTERZE MAJĄTKOWYM — UWAGI NA TLE NOWELIZACJI Z 2015 ROKU

Obserwując rozwój prawa karnego w zakresie normatywnego ujęcia środków karnych, dostrzec można wyraźne rozszerzanie obszaru ich działania, zróżnicowanie charakteru i funkcji penalnych, określenie ich nowego miejsca, nie tylko już jako uzupełnienia kar, ale w znacznej mierze elementu konkurencyjnego w ramach racjonalizacji współczesnej polityki karnej. Przeprowadzane zmiany znajdują wyraz w reformatorskich działaniach, których wyniki zawarte zostały w kolejnych kilkudziesięciu już nowelizacjach Kodeksu karnego z 1997 roku. Przepisy dotyczące środków karnych należą bowiem do najczęściej modyfikowanych, dogłębnie zmienionych w porównaniu z ich pierwotnym obrazem. Zamieszczone w nich nowe rozwiązania prawne, w literaturze przedmiotu poddawane są analizie z uwzględnieniem różnej perspektywy, dogmatycznej i orzeczniczej¹, dość wspomnieć, że rozległość zakresu tematycznego powoduje, iż trudnym zadaniem staje się jego komplementarne ujęcie. Zainteresowani nim autorzy koncentrują się raczej na wybranych zagadnieniach obrazujących z reguły poszczególne środki karne². Wśród wielu zagadnień zwraca uwagę problematyka środków o dominującej funkcji kompensacyjnej, a ujmując rzecz precyzyjnie, środków o charakterze dolegliwości majątkowej. W jej obszarze z zainteresowaniem formułuje się przede wszystkim pytania o ich istotę i wzajemną relację.

Przystępując do rozważań uwzględniających zmiany w katalogu środków karnych, przedstawić należy normatywne ujęcie obowiązku naprawienia szko-

¹ M. Melezini, *Środki karne w ogólności*, [w:] *System prawa karnego*, t. 6, Warszawa 2010; *idem*, *Środki karne jako instrument polityki kryminalnej*, Białystok 2013.

² R.A. Stefański, *Zakaz prowadzenia pojazdów*, Warszawa 1990; I. Rzeplińska, *Konfiskata mienia. Studium z historii polityki kryminalnej*, Warszawa 1997; K. Postulski, M. Siwek, *Przepadek w polskim prawie karnym*, Zakamycze 2004; K. Łucarz, *Zakaz prowadzenia pojazdów jako środek polityki kryminalnej*, Wrocław 2005; J. Raglewski, *Materiałnoprawna regulacja przypadku w polskim prawie karnym*, Kraków 2005; W. Cieślak, *Nawiązka w polskim prawie karnym*, Gdańsk 2006; A. Muszyńska, *Naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem*, Warszawa 2010.

dy, nawiązki i świadczenia pieniężnego jako tych środków, które zalicza się do środków o dolegliwości majątkowej. W pierwszej kolejności rozpocząć trzeba od próby określenia ich prawnego charakteru, a następnie przyjrzeć się również, w jakim stopniu realizują one rzeczywiście funkcję kompensacyjną.

Przyjęte założenie nie należy do zadań łatwych, wymaga bowiem analizy niejednorodnych, wielokrotnie modyfikowanych konstrukcji prawnych, które, zdawać by się mogło, usytuowane zostały pomiędzy karą a odszkodowaniem. Znamienny w tym względzie pozostaje zwłaszcza obowiązek naprawienia szkody, który w Kodeksie karnym z 1997 roku wprowadzony został do katalogu środków karnych po raz pierwszy, przy jednoczesnym recypowaniu go w niezmiennionej postaci jako warunku probacyjnego łączonego z karą bądź z warunkowym umorzeniem postępowania. W dyskusji ujawniającej problem pogodzenia cywilistycznych inklinacji tego środka z prawnokarnymi regułami jego funkcjonowania, rozpoczynało się zwykle od wskazania miejsca zajmowanego przez ten środek w systemie prawa karnego i wynikających z tego faktu konsekwencji. Takie umiejscowienie obowiązku naprawienia szkody, a także uczynienie z niego również samodzielnej sankcji karnej uzasadniać mogło przekonanie o jego karnoprawnym charakterze i penalnych funkcjach, pozwalało negocjować pozostające w opozycji wypowiedzi, według których obowiązek ten był instytucją mieszaną, związaną zarówno z prawem cywilnym, jak i z prawem karnym. W ramach pierwszego stanowiska wymieniano się przede wszystkim konieczność stosowania przy orzekaniu środka karnego w myśl art. 56 k.k. odpowiednio przepisów dotyczących dyrektyw wymiaru kary. Zaznaczało się nadto, że analizowany środek orzekany był z reguły oprócz kary, wzmacniając jej oddziaływanie, mógł jednak pełnić również funkcję środka samoistnego, co przemawiało za zatarciem materialnych i funkcjonalnych różnic między nim a karą. Zgodnie z art. 59 k.k. poprzestanie tylko na samym środku było możliwe, gdy zostały spełnione przez niego cele kary. Z założenia pełnił więc funkcję reakcji alternatywnej. Wreszcie wskazywano na różny czas powstania obowiązku na płaszczyźnie cywilno- i karnoprawnej, zaznaczając, że cywilnoprawny obowiązek naprawienia szkody powstaje już w chwili wyrządzenia szkody, a wyrok sądu wydany w wyniku postępowania cywilnego ma charakter jedynie deklaratoryjny. Inaczej przedstawiają się konsekwencje karnoprawnego obowiązku, które powstają dopiero po uprawomocnieniu się orzeczenia. Przytoczone okoliczności przemawiać miały za oderwaniem obowiązku naprawienia szkody, określonego w Kodeksie karnym, od jego cywilistycznych fundamentów i wyraźnie zaznaczać jego karnoprawny charakter. Zauważyć jednak należy, że pomimo włączenia obowiązku w zakres środków reakcji karnej nie należało zupełnie tracić z pola widzenia jego cywilistycznych powiązań, ujawniających się w szczególności przy oznaczeniu szkody, której cywilistyczna natura wyraźnie dochodziła do głosu, oraz określaniu granic jej naprawienia.

Poddając obowiązek naprawienia szkody, jeszcze jako środek karny, dalszej analizie, dostrzegało się możliwość wypełniania przez niego funkcji penalnych.

W rezultacie przyjmowało się, że obowiązek ten mógł spełniać funkcję kompensacyjną, szczególnoprewencyjną, ogólnoprewencyjną, a także sprawiedliwośćową, a zatem wszystkie funkcje penalne³. Zróżnicowanie występowało natomiast w akcencie i ustawieniu ich hierarchii. Uznanie, która funkcja karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody wysuwała się na plan pierwszy, zależało od konkretnego przypadku oraz od tego, w jakiej formie był on orzekany. Jeżeli występował jako samoistny środek karny, winien z założenia spełniać funkcje kary. Jeżeli orzeczonego został oprócz kary, mógł on wzmacniać funkcje represyjną i prewencyjną, lecz dominowała jego funkcja kompensacyjna.

Poszukując ostatecznej odpowiedzi w zakresie określenia priorytetu jednej z funkcji obowiązku naprawienia szkody, trudno nie dostrzec, że towarzyszyły mu przede wszystkim troska o stworzenie pokrzywdzonemu możliwości szybkiego i realnego uzyskania odszkodowania bez potrzeby podejmowania dodatkowych, czasochłonnych działań. Funkcja kompensacyjna, wynikająca z jego istoty, wysuwała się więc na czoło, pozostałe lokowały się na dalszym planie. Wniosek tego rodzaju wydaje się tym bardziej uprawniony, że dotychczasowe zmiany nowelizacyjne uzasadniane były potrzebą stworzenia pokrzywdzonemu możliwości pełnej realizacji roszczeń kompensacyjnych, usunięciem konieczności ich dochodzenia w odrębnym postępowaniu cywilnym.

Nowelizacja Kodeksu karnego z dnia 5 listopada 2009 roku⁴ rozszerzyła możliwość stosowania obowiązku naprawienia szkody poprzez zniesienie ograniczenia zakresu przedmiotowego i umożliwienie jego orzeczenia w razie skazania za każde przestępstwo, jeżeli jego popełnienie spowodowało szkodę lub krzywdę. Dokonano również doprecyzowania treści przepisu art. 46 § 1 k.k. poprzez dodanie zwrotu o orzeczeniu zadośćuczynienia za doznaną krzywdę.

Znacznie dalej idące konsekwencje wywołuje jednak nowelizacja z dnia 20 lutego 2015 roku⁵, można wręcz zaryzykować twierdzenie, że zmusza ona do weryfikacji dotychczasowych wypowiedzi o obowiązku naprawienia szkody orzekanym jako środek karny, dezaktualizuje też wiele wątpliwości interpretacyjnych. W pierwszej kolejności jako znaczącą zmianę przywołać należy dokonaną przez

³ Z. Sienkiewicz, *Kilka uwag o funkcjach obowiązku naprawienia szkody projekcie kodeksu karnego*, PS 1994, nr 1, s. 80 i n.; eadem, *Obowiązek naprawienia szkody w systemie środków karnych projektu kodeksu karnego. Współczesne problemy nauk penalnych*, Wrocław 1994, s. 6 i n.; eadem, *Środki karne o charakterze majątkowym w projekcie kodeksu karnego*, [w:] *Problem nauk penalnych, Prace oferowane Pani Profesor Oktawii Górniok*, Katowice 1996, s. 147; eadem, *O kompensacji w nowym kodeksie karnym*, [w:] *U progu nowych kodyfikacji karnych. Księga pamiątkowa ofiarowana prof. L. Tyszkiewiczowi*, pod red. O. Górniok, Katowice 1999, s. 111 i n.; R. Stefański, *Kompensacyjna rola środka karnego obowiązku naprawienia szkody*, CzoPKiNP 2002, z. 2, s. 133–135; R. Giętkowski, *Hierarchia funkcji karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody i jej znaczenie w praktyce*, Pal. 2003, nr 11–12, s. 129 i n.

⁴ Dz.U. Nr 206, poz. 1589.

⁵ Ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy — Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2015, poz. 396), która weszła w życie 1.07.2015 r., cyt. dalej jako nowelizacja z 2015 r.

ustawodawcę redukcję wielości podstaw kompensacyjnych związaną z wyeliminowaniem powództwa adhezyjnego i odszkodowania z urzędu⁶. Powoduje ona, że główna uwaga aktywnie działającego pokrzywdzonego musi skoncentrować się na treści art. 46 k.k.⁷, który stanowi jedyną podstawę umożliwiającą realizację jego inicjatywy w zakresie dochodzenia kompensaty. Obowiązek naprawienia szkody zostaje „wyjęty” z katalogu środków karnych i umieszczony w odrębnym rozdziale Va zatytułowanym „Przepadek i środki kompensacyjne”. Wskazanie ustawodawcy, że do obowiązku naprawienia szkody stosuje się przepisy prawa cywilnego, poza możliwością zasądzenia renty, eliminuje sygnalizowane problemy orzecznicze wynikające z kolizji pomiędzy charakterem środka karnego a jego cywilnoprawną istotą.

W pozostałym zakresie ustawodawca zachował dotychczasowy kształt przesłanek orzekania obowiązku naprawienia szkody na wniosek i *ex officio*, nie zmieniając jego zakresu podmiotowego i nie ograniczając zakresu przedmiotowego. Ustawodawca wydłużył jedynie termin do złożenia wniosku o naprawienie szkody „do zamknięcia przewodu sądowego”, powracając w ten sposób do pierwotnego rozwiązania. Za zbędną natomiast uznać trzeba regulację zawartą w art. 46 § 3 k.k. Wobec treści art. 415 § 2 k.p.k. stanowi ona jedynie powtórzenie zwrotu o możliwości dochodzenia w postępowaniu cywilnym niezaspokojonej części roszczeń.

⁶ Zmiana art. 415 k.p.k. ustawą z dnia 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy — Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2015, poz. 396), która weszła w życie 1.07.2015 r.

Art. 415 k.p.k. otrzymał brzmienie: § 1. W razie skazania oskarżonego lub warunkowego umorzenia postępowania w wypadkach wskazanych w ustawie sąd orzeka nawiązkę na rzecz pokrzywdzonego, obowiązek naprawienia, w całości lub w części, szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę. Nawiązki na rzecz pokrzywdzonego, obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę nie orzeka się, jeżeli roszczenie wynikające z popełnienia przestępstwa jest przedmiotem innego postępowania albo o roszczeniu tym prawomocnie orzeczono.

§ 2. Jeżeli orzeczony obowiązek naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę albo nawiązka orzeczona na rzecz pokrzywdzonego nie pokrywają całej szkody lub nie stanowią pełnego zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, pokrzywdzony może dochodzić dodatkowych roszczeń w postępowaniu cywilnym.

⁷ Zmiana art. 46 k.k. ustawą z dnia 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy — Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2015, poz. 396), która weszła w życie 1.07.2015 r.

Art. 46 k.k. otrzymał brzmienie: § 1. W razie skazania sąd może orzec, a na wniosek pokrzywdzonego lub innej osoby uprawnionej orzeka, stosując przepisy prawa cywilnego, obowiązek naprawienia wyrządzonej przestępstwem szkody w całości albo w części lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę; przepisów prawa cywilnego o możliwości zasądzenia renty nie stosuje się.

§ 2. Jeżeli orzeczenie obowiązku określonego w § 1 jest znacznie utrudnione, sąd może orzec zamiast tego obowiązku nawiązkę w wysokości do 200 000 zł na rzecz pokrzywdzonego, a w razie jego śmierci w wyniku popełnionego przez skazanego przestępstwa nawiązkę na rzecz osoby najbliższej, której sytuacja życiowa w skutek śmierci pokrzywdzonego uległa znacznemu pogorszeniu. W razie gdy ustalono więcej niż jedną taką osobę, nawiązki orzeka się na rzecz każdej z nich.

§ 3. Orzeczenie odszkodowania lub zadośćuczynienia na podstawie § 1 albo nawiązki na podstawie § 2 nie stoi na przeszkodzie dochodzeniu niezaspokojonej części roszczenia w drodze postępowania cywilnego.

Poza obowiązkiem naprawienia szkody orzekanym jako środek kompensacyjny ustawodawca pozostawił jeszcze możliwość naprawienia szkody w ramach warunku probacyjnego. Jednocześnie uściślił relację pomiędzy środkiem kompensacyjnym a środkiem probacyjnym w ten sposób, że wykluczył orzekanie tego ostatniego w sytuacji, gdy orzeczono środek kompensacyjny

Niejednorodność charakteru to również cecha kolejnego środka, jakim jest nawiązka, która w Kodeksie karnym z 1997 roku wymieniona została po raz pierwszy wśród środków karnych (art. 39 pkt 6 k.k.), funkcjonując dotąd poza ich katalogiem. Konsekwencją takiego ujęcia było pozbawienie na gruncie obowiązującego stanu prawnego aktualności wypowiedzi określających nawiązkę jako *sui generis* karę i przede wszystkim przyjęcie dla niej jednolitych rozwiązań właściwych środkom karnym, m.in. w zakresie dyrektyw ich wymiaru (art. 56 k.k.), postępowania wykonawczego, terminu przedawnienia ich wykonania (art. 103 § 2 k.k.), zatarcia skazania (art. 76 § 2 k.k., art. 107 § 6 k.k.). Nowe umiejscowienie nawiązki w systemie środków karnych porządkowało w pewnym tylko zakresie materię dotyczącą tego zagadnienia, ważniejsza pozostawała bowiem ocena poszczególnych podstaw nawiązek, których różnaitość nadal rodziła potrzebę ustalania wzajemnego układu zawartych w nich elementów represyjnych i odszkodowawczych⁸. Odmienne funkcje nawiązki ujawniały się przy orzekaniu jej na rzecz różnych podmiotów: na rzecz pokrzywdzonego (art. 46 § 2 k.k., art. 57a § 2 k.k., art. 212 § 3 k.k., art. 216 § 4 k.k., art. 290 § 2 k.k.), na rzecz Polskiego Czerwonego Krzyża albo inny cel społeczny wskazany przez pokrzywdzonego (art. 212 § 3 k.k., art. 216 § 4 k.k.), na rzecz Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym i Pomocy Postpenitencjarnej⁹ (art. 47 § 1 k.k.), na rzecz Narodowego

⁸ Zob. W. Cieślak, *Nawiązka w polskim prawie karnym — wczoraj, dziś i jutro*, [w:] *Gaudium in litteris est. Księga jubileuszowa ofiarowana Pani Profesor Genowefie Rejman*, pod red. L. Gardockiego, M. Królikowskiego, A. Walczak-Żochowskiej, Warszawa 2005, s. 417; *idem*, *Próba określenia charakteru prawnego nawiązki na gruncie obowiązującego prawa karnego*, [w:] *Zagadnienia współczesnej polityki kryminalnej*, pod red. T. Bukiet-Nagórskiej, Bielsko-Biała 2006, s. 84–94; O. Sitarz, *Obowiązek naprawienia szkody i nawiązka jako środki karne w projekcie kodeksu karnego*, [w:] *Problemy nauk penalnych. Prace ofiarowane Pani Profesor Oktawii Górniok*, Katowice 1996, s. 159–161.

⁹ W myśl nowelizacji Kodeksu karnego z 12 lutego 2010 r. (ustawa z dnia 12 lutego 2010 r. o zmianie ustawy — Kodeks karny, ustawy — Kodeks karny wykonawczy oraz ustawy — Prawo ochrony środowiska, Dz.U. Nr 40, poz. 227 z późn. zm), obowiązującej od 1 stycznia 2012 r. zmiana uległ art. 47 k.k., tak więc w razie skazania sprawcy za umyślne przestępstwo przeciwko życiu lub zdrowiu albo za inne przestępstwo umyślne, którego skutkiem jest śmierć człowieka, ciężki uszczerbek na zdrowiu, naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia, a także w razie skazania sprawcy za przestępstwo określone w art. 173, 174, 177 lub art. 355 k.k., jeżeli sprawca był w stanie nietrzeźwości lub pod wpływem środka odurzającego lub zbiegł z miejsca zdarzenia, sąd może orzec nawiązkę na rzecz Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej (art. 47 § 1 k.k.). Natomiast w razie skazania sprawcy za przestępstwo przeciwko środowisku nawiązka może zostać orzeczona na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (art. 47 § 2 k.k.).

Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (art. 47 § 2 k.k.) czy wreszcie na rzecz Skarbu Państwa zamiast przepadku (art. 44 § 3 k.k.).

Nowelizacja z 2015 roku zmieniła usytuowanie nawiązki, lokując ją, podobnie jak obowiązek naprawienia szkody, w rozdziale Va zatytułowanym „Przepadek i środki kompensacyjne. Przyjąć zatem trzeba, że według nowej systematyki nawiązka „opuściła” katalog środków karnych i stała się środkiem kompensacyjnym. Zastanowienie budzi jednak nadal pytanie, czy dokonana nowelizacja wpłynęła na zmianę dotychczasowych poglądów o dualizmie nawiązki sprowadzającym się do współlistnienia w jej ramach elementu represyjnego i odszkodowawczego. W tej sytuacji konieczne jest poddanie rozważde poszczególnych unormowań nawiązki.

Rozpoczynając od analizy normatywnego ujęcia nawiązki z art. 46 § 2 k.k., dostrzega się przede wszystkim jej zdolność kompensacyjną. Nie sposób bowiem odmiennie postrzegać środek karny, a po nowelizacji z 2015 roku środek kompensacyjny, orzekany „zamiast” obowiązku naprawienia szkody. Nawiązka określona w art. 46 § 2 k.k. z założenia powinna służyć przede wszystkim zadośćuczynieniu, czyli naprawieniu szkody niemajątkowej. Ustalenie zadośćuczynienia pieniężnego przy niemajątkowym charakterze uszczerbku nasuwa w praktyce wiele trudności, uruchamia przy tym szeroki margines swobodnego uznania sędziowskiego z uwagi na niewymierność szkody niemajątkowej. Orzeczenie wówczas nawiązki, spełniającej funkcję zryczałtowanego odszkodowania, stanowi decyzję najbardziej racjonalną. Nadużywanie natomiast stosowania regulacji z art. 46 § 2 k.k., niezawierającej po nowelizacji z 2009 roku¹⁰ przedmiotowego ograniczenia, do wszelkich sytuacji orzekania „zamiast” obowiązku naprawienia szkody rozmijało się z pierwotną intencją ustawodawcy. Pozytywnie należy więc przyjąć zmianę z 2015 roku, zgodnie z którą jeżeli orzeczenie obowiązku naprawienia szkody jest znacznie utrudnione, sąd może orzec zamiast tego obowiązku nawiązkę w wysokości do 200 000 zł na rzecz pokrzywdzonego, a w razie jego śmierci w wyniku popełnionego przez skazanego przestępstwa — nawiązkę na rzecz osoby najbliższej, której sytuacja życiowa w skutek śmierci pokrzywdzonego uległa znacznemu pogorszeniu.

Dążenie do zabezpieczenia materialnych interesów pokrzywdzonego towarzyszyło także „powrotowi” nawiązki orzekanej w wypadku występku o charakterze chuligańskim. Przywrócenie nowelizacją z dnia 16 listopada 2006 roku¹¹ w k.k. z 1997 roku występku o charakterze chuligańskim połączone zostało z wprowadzeniem nowej podstawy nawiązki. W myśl art. 57a § 2 k.k. jest ona orzekana na rzecz pokrzywdzonego obligatoryjnie, chyba że pokrzywdzony nie został ustalony, wówczas sąd może orzec nawiązkę na rzecz instytucji, stowarzyszenia, fundacji lub organizacji społecznej wpisanej do wykazu prowadzonego

¹⁰ Dz.U. z 2009, Nr 206, poz. 1589.

¹¹ Ustawa z dnia 16 listopada 2006 r. o zmianie ustawy — Kodeks karny i niektórych innych ustaw, Dz.U. Nr 226, poz. 1648, która weszła w życie z dniem 12 marca 2007 r.

przez ministra sprawiedliwości, a od 1 stycznia 2012 roku na rzecz Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym i Pomocy Postpenitencjarnej. W tym wypadku orzeczenie nawiązki ma charakter fakultatywny. Obowiązek orzekania nawiązki na rzecz pokrzywdzonego występkim o charakterze chuligańskim wyłącza orzeczenie obowiązku naprawienia szkody na podstawie art. 46 § 1 k.k. Podobnie, gdy zamiast obowiązku naprawienia szkody sąd orzeka na podstawie art. 46 § 2 k.k. nawiązkę na rzecz pokrzywdzonego, obowiązek orzeczenia nawiązki na podstawie art. 57a § 2 k.k. także zostaje wyłączony. Nawiązka na rzecz innego niż pokrzywdzony podmiotu nie traci swojego kompensacyjnego charakteru, należy bowiem zwrócić uwagę na cel utworzenia Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym i Pomocy Postpenitencjarnej, na rzecz którego orzekana jest nawiązka. Celem tym jest przede wszystkim pomoc pokrzywdzonym. Można powiedzieć, że realizacja funkcji kompensacyjnej w tym trybie odbywa się z wykorzystaniem wskazanego funduszu.

Ustawą z dnia 14 kwietnia 2000 roku¹² do Kodeksu karnego wprowadzono w art. 47a k.k. nową nawiązkę orzekaną obligatoryjnie w razie skazania sprawcy za przestępstwo określone w art. 173, 174, 177 lub 355 k.k., prowadzącego pojazd mechaniczny, jeżeli był w stanie nietrzeźwości lub pod wpływem środka odurzającego lub zbiegł z miejsca zdarzenia, na rzecz instytucji lub organizacji społecznej, do których zadań lub statutowych celów należy świadczenie pomocy osobom poszkodowanym w wypadkach komunikacyjnych. Jej unormowaniu przypisano wyraźny charakter represyjny i prewencyjny związany z potrzebą wzmożonego przeciwdziałania przestępstwom przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji, zaznaczając również niejako pośredni cel kompensacyjny realizowany w ramach działalności instytucji i organizacji, których zadaniem jest świadczenie pomocy osobom poszkodowanym w wypadkach komunikacyjnych¹³. Brak powiązania wysokości nawiązki z rozmiarem szkody, możliwość wystąpienia sytuacji, w których szkoda w ogóle nie zaistniała, przy jednoczesnym założeniu jej orzekania na rzecz podmiotów innych niż pokrzywdzony, pozwalał dostrzec element kompensacyjny nawiązki jedynie w szerokim jego ujęciu. Nowelizacją do Kodeksu karnego z dnia 8 października 2004 roku¹⁴ uchylono przepis art. 47a k.k., dodając odpowiadający mu treściowo i funkcjonalnie art. 47 § 3 k.k. Unormowano w nim orzekanie nawiązki na rzecz instytucji lub stowarzyszenia, fundacji lub organizacji, których statutowym zadaniem jest spełnianie świadczeń na cele bezpośrednio

¹² Ustawa z dnia 14.04.2000 r. o zmianie ustawy — Kodeks karny (Dz.U. Nr 48, poz. 548), która weszła w życie 15.07.2000 r.

¹³ Zob. M. Szewczyk [w:] *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, pod red. A. Zolla, Zakamycze 2004, t. I, s. 778–779; M. Łukaszewicz, A. Ostapa, *Nawiązka w kodeksie karnym — niektóre zagadnienia*, Prokuratura i Prawo 2001, z. 7–8, s. 79–82.

¹⁴ Zmiana wprowadzona ustawą z dnia 8 października 2004 r. o zmianie ustawy — Kodeks karny i ustawy — Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. Nr 243, poz. 2426), która weszła w życie 16 maja 2005 r.

związane z udzielaniem pomocy osobom poszkodowanym w wypadkach komunikacyjnych. Poza kontynuacją represjonowania sprawców przestępstw przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji i intensyfikowania pomocy osobom poszkodowanym w wypadkach drogowych, zniesiono obligatoryjne orzekanie omawianej nawiązki, pozwalające uniknąć praktyki mechanicznego wyrokowania w zakresie tego środka. Nowelizacją z dnia 12 lutego 2010 roku zmodyfikowano art. 47 k.k. Uchylono art. 47 § 3 k.k., dodając w zasadzie jego treść do art. 47 § 1 k.k. Obecnie, po nowelizacji z 2015 r., nawiązka z art. 47 § 1 k.k. orzekana jest za przestępstwa wymienione w przepisie, tj. przestępstwo przeciwko życiu lub zdrowiu albo inne przestępstwo umyślne, którego skutkiem jest śmierć człowieka, ciężki uszczerbek na zdrowiu, naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia, na rzecz Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym i Pomocy Postpenitencjarnej. Z kolei nawiązkę określoną w art. 47 § 2 k.k. orzeka się na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w razie skazania za przestępstwo przeciwko środowisku. W art. 47 § 3 k.k. ustawodawca przewidział, że w razie skazania sprawcy za przestępstwo określone w art. 173, art. 174, art. 177 lub w art. 355, jeżeli sprawca był w stanie nietrzeźwości lub pod wpływem środka odurzającego lub zbiegł z miejsca zdarzenia, sąd orzeka nawiązkę na rzecz pokrzywdzonego, a w razie jego śmierci w wyniku popełnionego przez skazanego przestępstwa nawiązkę na rzecz osoby najbliższej, której sytuacja życiowa wskutek śmierci pokrzywdzonego uległa znacznemu pogorszeniu. Przeznaczenie nawiązki z art. 47 k.k. powoduje, że w zależności od podstawy prawnej do głosu dochodzi funkcja kompensacyjna lub represyjna.

Uwzględniając wyrażane w literaturze przedmiotu uwagi krytyczne, nowelizacją z dnia 8 października 2004 roku dokonano również zmiany art. 48 k.k., a mianowicie zniesiono różnice w zakresie wymiaru nawiązek i określono kwotowo granicę nawiązki do 100 000 zł. Nowelizacją z 2015 roku dodano jedynie zwrot „chyba że ustawa stanowi inaczej”.

Przy ocenie kolejnej regulacji z art. 44 § 3 k.k., która przewiduje możliwość zasądzenia nawiązki na rzecz Skarbu Państwa jako środka zastępującego przepadek przedmiotów z art. 44 § 2 k.k., w sytuacji gdy jego orzeczenie byłoby niewspółmierne do wagi popełnionego czynu, nasuwa się myśl o bardziej trafnym użyciu w tym miejscu określenia świadczenie pieniężne. Ze zdziwieniem stwierdzić należy, że nowelizacją z 2015 roku nie dokonano w tym zakresie pożądanych zmian. Nawiązka jest w tym wypadku środkiem stosowanym wyjątkowo zamiast przepadku przedmiotów, stąd charakterystycznym w zestawieniu z innymi formami tego środka występującymi w kodeksie¹⁵. Przewidziana ona została jedynie co do przepadku narzędzi przestępstwa, natomiast wyłączone jest jej stosowanie do innych przedmiotów przepadku, tj. owoców i przedmiotów przestępstwa oraz

¹⁵ Zob. uwagi krytyczne W. Wróbel, *Środki karne w projekcie kodeksu karnego. Część II. Przepadek*, PS 1995, nr 11–12, s. 95.

korzyści majątkowych pochodzących z przestępstwa chociażby pośrednio¹⁶. Nawiazka, stanowiąc orzeczenie zastępcze, ma przede wszystkim charakter prewencyjny.

W części szczególnej Kodeksu karnego środek karny w postaci nawiazki przewidziany jest w wypadku skazania za popełnienie przestępstwa pomówienia, także dokonanego za pomocą środków masowego komunikowania (art. 212 § 3 k.k.) oraz przestępstwa znieważenia innej osoby za pomocą środków masowego komunikowania (art. 216 § 4 k.k.). Określone w powołanych przepisach nawiazki orzekane są zawsze fakultatywnie na rzecz pokrzywdzonego, PCK albo na inny cel społeczny wskazany przez pokrzywdzonego. Podejmując analizę nawiazki z art. 212 § 3 k.k. i art. 216 § 4 k.k. zasadne staje się odniesienie do rozważań towarzyszących regulacji nawiazki z art. 178 § 3 k.k. z 1969 roku stanowiącej odpowiednik wskazanych środków karnych. Porównanie aktualnych i dawnych rozwiązań prawnych w tym zakresie pozwala dostrzec znaczące modyfikacje. Zaliczenie nawiazki w Kodeksie karnym z 1997 roku do środków karnych uczyniło po części nieaktualnymi różnorodne wypowiedzi co do jej określenia i zaszeregowania, w rezultacie w większości sprowadzające się do usytuowania nawiazki w grupie środków o treści cywilnoprawnej stosowanych w związku z popełnieniem przestępstwa. Przy zachowaniu określonego kręgu podmiotów uprawnionych do uzyskania nawiazki zmieniono sposób wskazywania celu społecznego, na który może być orzeczona poprzez przyznanie prawa do wskazania tego celu pokrzywdzonemu. W takim ujęciu można dostrzec element swoistego zadośćuczynienia pokrzywdzonemu, który ma możliwość określenia przeznaczenia nawiazki, następuje to szczególnie w sytuacjach, gdy pokrzywdzony nie domaga się orzeczenia środka na swoją rzecz. Wyliczenie podmiotów uprawnionych do nawiazki, z pierwszoplanowym wskazaniem pokrzywdzonego, nasuwa pytanie o kryteria, którymi kieruje się sąd, ustalając beneficjenta. Zasadne wydaje się powołanie przyjętego w doktrynie stanowiska, według którego organ orzekający przede wszystkim uwzględnia prawnie chroniony interes pokrzywdzonego, dopiero gdy pokrzywdzony nie jest zainteresowany ekwiwalentem majątkowym w tej postaci, następuje orzeczenie nawiazki na inny cel.

Odrębnego omówienia wymaga konstrukcja nawiazki przyjęta w art. 290 § 2 k.k., odmiennosc jej regulacji stanowi szczególny asumpt do podjęcia rozważań na temat jej normatywnego ujęcia. Już pobieżna analiza przepisu art. 290 § 2 k.k. wskazuje na wyraźną różnicę pomiędzy nawiazką orzekaną w razie skazania za wyręb drzewa w lesie albo za kradzież drzewa wyrębanego lub powalonego a innymi nawiazkami. Przede wszystkim jako jedyna nawiazka ta jest orzekana obligatoryjnie. Odmiennie unormowano również sposób określenia jej wymiaru, przyjmując, że orzekana jest w wysokości podwójnej wartości drzewa będące-

¹⁶ Zob. obszerniej K. Postulski, M. Siwek, *Przepadek w polskim prawie karnym*, Zakamycze 2004, s. 79 i n.

go przedmiotem przestępstwa, wreszcie kolejną charakterystyczną cechą stanowi fakt orzekania jej wyłącznie na rzecz pokrzywdzonego. Przepis art. 290 § 2 k.k. jest powtórzeniem treści art. 213 § 2 k.k. z 1969 roku, znajduje też źródło we wcześniejszej regulacji zawartej w art. 5 § 4 ustawy z dnia 18 czerwca 1959 roku o odpowiedzialności karnej za przestępstwa przeciwko własności społecznej, z uwzględnieniem tej różnicy, że przewidywała ona zwrot „podwójnej wartości zagarniętego drzewa”. Przywołanie recypowanych rozwiązań prawnych skłania do przypomnienia formułowanych na gruncie ich obowiązywania uwag dotyczących przede wszystkim problemu zwielokrotnienia kompensaty uzyskanej w tym wypadku przez pokrzywdzonego, zachowujących aktualność na tle obowiązujących unormowań. W poglądach na temat charakteru wskazanej nawiązki przeważało stwierdzenie, że jej funkcja kompensacyjna zdecydowanie góruje nad represyjną¹⁷, co znajduje potwierdzenie również w obecnym stanie prawnym. Stanowiła ona swego rodzaju ryczałt za trudną do oszacowania szkodę, której niekiedy nie sposób byłoby dochodzić na podstawie przepisów prawa cywilnego¹⁸. Wyraźnie podkreślano w tym wypadku potrzebę wzmocnionej prawnokarnej ochrony lasu, związaną z faktem przedwczesnego wyrębu drzewa powodującego szkodę wykraczającą poza wartość masy ściętego drzewa, a dotyczącą konsekwencji wynikających z naruszenia prawidłowej gospodarki leśnej¹⁹.

Nawiązki określone w części szczególnej Kodeksu karnego nie poddano modyfikacjom w ramach nowelizacji z 2015 roku. Przedstawiając różne odmiany nawiązek, nadal można stwierdzić, że nawiązka w systemie prawa karnego nie spełnia jednolitej roli i podobnie, jak na gruncie wcześniejszych kodyfikacji ujawnia mieszany penalno-kompensacyjny charakter. Nie istnieje „ogólna formuła” nawiązki, pomimo zaliczenia jej od 1 lipca 2015 roku do środków kompensacyjnych. W zależności od konkretnie analizowanej podstawy prawnej na pierwszy plan wysuwa się pierwiastek penalny bądź kompensacyjny nawiązki. Ostatni z wymienionych charakteryzuje przede wszystkim nawiązki, których beneficjentem jest indywidualnie oznaczony pokrzywdzony i których wymiar pozostaje w zbliżonej proporcji do poniesionych przez niego strat. Obserwując tendencje rozwojowe współczesnego prawa karnego, dostrzega się wprawdzie pewne „nachylenie” charakteru prawnego nawiązki w stronę odszkodowania, co uwidacznia się również w sferze skutków, jakie wywołuje wykonanie nawiązki, jednak nie jest ona na tyle jednorodna, aby można było mówić w każdym przypadku o jej pierwszoplanowym charakterze kompensacyjnym. Nawiązka szczególnie zyskuje na znaczeniu w sprawach o czyny powodujące szkodę trudną do materialnego oszacowania. Spełnia wówczas rolę zryczałtowanego odszkodowania. Podzielić można wyrażone w literaturze przedmiotu przekonanie, że nawiązka może z powodzeniem

¹⁷ Zob. L. Wilk, *Niektóre problemy nawiązki w prawie karnym*, PPK 1990, nr 3, s. 54; L. Jastrzębski, *Nawiązka w prawie karnym*, NP 1973, nr 4, s. 486–487.

¹⁸ Zob. W. Daszkiewicz, *Naprawienie szkody w prawie karnym*, Warszawa 1972, s. 91.

¹⁹ Uchwała SN z dnia 20 listopada 1996 r., I KZP 28/96, OSNKW 1997, nr 1–2, poz. 3.

funkcjonować w sferze tzw. kompensacji generalnej, która przejawia się w zryczałtowanym wynagrodzeniu szkód nie indywidualnemu pokrzywdzonemu, lecz tzw. pokrzywdzonemu zbiorowemu, tj. ogółowi społeczeństwa lub grupie szczególnie dotkniętej przez fakt popełnienia przestępstwa²⁰.

Na tle dotychczasowych rozważań o prawnym charakterze analizowanych środków zgoła odmiennie przedstawia się świadczenie pieniężne. Przyjęło ono pierwotnie w myśl art. 49 k.k. dwie postacie: orzekane jest fakultatywnie na cel społeczny bezpośrednio związany z ochroną dobra naruszonego lub zagrożonego przestępstwem w razie odstąpienia od wymierzenia kary i w wypadkach wskazanych w ustawie oraz na cel bezpośrednio związany z udzielaniem pomocy osobom poszkodowanym w wypadkach komunikacyjnych w razie skazania za przestępstwo z art. 178a. Zgodnie z nowelizacją Kodeksu karnego z dnia 12 lutego 2010 roku, która weszła w życie z dniem 1 stycznia 2012 roku, świadczenie pieniężne orzekane jest wyłącznie na rzecz Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej, nadto wprowadzono możliwość jego orzekania wobec sprawców przestępstw z art. 178a, 179 lub 180 k.k.²¹ Takie normatywne ukształtowanie świadczenia pieniężnego pozwala, zgodnie z założeniem ustawodawcy, przypisać mu przede wszystkim cele prewencyjno-represyjne. Środek ten jest dla sprawcy dolegliwością finansową przypominającą karę grzywny, nie jest natomiast ukierunkowany na funkcję kompensacyjną odnoszoną do naprawienia szkody indywidualnie oznaczonemu pokrzywdzonemu, co najwyżej można mówić w razie jego orzeczenia o kompensacji *sensu largo* rozumianej jako zadośćuczynienie ogółowi społeczeństwa. W świadczeniu pieniężnym odnaleźć można funkcję ogólnoprewencyjną związaną z dodatnim oddziaływaniem na społeczeństwo, również szczególnoprewencyjną dotyczącą kształtowania pożądanej postawy u sprawcy, wreszcie element zaspokojenia społecznego poczucia sprawiedliwości. Funkcja represyjna widoczna jest przede wszystkim przy zasądzeniu świadczenia pieniężnego na rzecz Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej w razie skazania za wybrane przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji (art. 49 § 2 k.k.). Ustawienie hierarchii funkcji nie ulega zmianie również po wejściu w życie nowelizacji z dnia 20 lutego 2015 roku, która uchyla art. 49 k.k., lokując jego treść w art. 43a k.k. Ustawodawca w art. 43a § 2 k.k. dodaje nadto, że w razie skazania sprawcy za przestępstwo określone w art. 178a § 1, art. 179 lub art. 180 sąd orzeka świadczenie pieniężne na rzecz Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej w wysokości co najmniej 5000 złotych, a w razie skazania sprawcy za przestępstwo określone w art. 178a § 4 k.k. — co najmniej 10 000 złotych, do wysokości określonej w § 1, tj. do 60 000 zł. Przy takim ujęciu pozostaje stwierdzić, że świadczenie

²⁰ W. Cieślak, *Nawiązka w polskim prawie karnym*, Gdańsk 2006, s. 232.

²¹ Ustawa z dnia 12 lutego 2010 r. o zmianie ustawy — Kodeks karny, ustawy — Kodeks karny wykonawczy oraz ustawy — Prawo ochrony środowiska, Dz.U. Nr 40, poz. 227 z późn. zm.; nowelizacja obowiązuje od 1 stycznia 2012 r.

pieniężne realizuje funkcje penalne, a jego majątkowy charakter pozbawiony jest elementu *stricte* kompensacyjnego.

Formułowane dotąd uwagi o prawnym charakterze obowiązku naprawienia szkody, nawiązki i świadczenia pieniężnego obrazują zróżnicowane rozłożenie akcentów represyjnych, prewencyjnych i kompensacyjnych w ramach poszczególnych środków majątkowych. Związana z tym złożoność funkcji rodzi dalsze pytania o wzajemne relacje tych środków i potrzebę ograniczenia ich łącznego orzekania.

Spoglądając w pierwszej kolejności na relacje pomiędzy obowiązkiem naprawienia szkody a nawiązką, zauważyć można, że w sytuacjach, w których na plan pierwszy wysuwa się funkcja kompensacyjna, rośnie podobieństwo nawiązki do karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody. Orzeczenie nawiązki służy wówczas m.in. faktycznemu zaspokojeniu pokrzywdzonego, chociaż należy zaznaczyć, że wymiar nawiązki nie jest ustawowo zdeterminowany wysokością szkody wyrządzonej przestępstwem, co wyraźnie różni ten środek od obowiązku naprawienia szkody. Dalsze różnice zarysowują się przy orzekaniu nawiązki na cel inny niż na rzecz pokrzywdzonego. Odmiennosc funkcji może czynić wówczas celowym orzeczenie równocześnie obowiązku naprawienia szkody i nawiązki, np. na cel społeczny. Z. Gostyński, przypominając podobieństwo takiej nawiązki do grzywny, podkreślał potrzebę uwzględnienia faktu nałożenia obowiązku naprawienia szkody przy określaniu wysokości nawiązki²². Podobnie zresztą przedstawia się sytuacja, w której dodatkowo następuje zbieg podstaw nawiązek orzekanych na różny cel. Przepisy prawa karnego nie wyłączają *expressis verbis* tego rodzaju zbiegu, jest on dopuszczalny, a organowi orzekającemu pozostaje dokonanie na gruncie konkretnego wypadku oceny kumulowania nawiązek realizujących odrębne funkcje.

W sposób jednoznaczny ustawa określa relację nawiązki z art. 46 § 2 k.k. do karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody. Powołany przepis przewiduje możliwość orzeczenia nawiązki na rzecz pokrzywdzonego „zamiast” obowiązku naprawienia szkody jako środka kompensacyjnego określonego w art. 46 § 1 k.k. Wyraźne stwierdzenie w treści przepisu czyni niedopuszczalnym łączne orzeczenie obowiązku naprawienia szkody i nawiązki. Sąd, orzekając nawiązkę, limituje jej wymiar według przepisu art. 48 k.k.

Wyraźna relacja nawiązki i karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody określona została również w art. 57a § 2 k.k. stanowiącym podstawę orzeczenia nawiązki w wypadku skazania za występki o charakterze chulikańskim. Jeżeli zatem pokrzywdzony został ustalony, organ orzekający, skazując sprawcę za występki o charakterze chulikańskim, jest zobligowany do orzeczenia nawiązki na rzecz pokrzywdzonego. Jednak naprawienie szkody bądź orzeczenie na-

²² Z. Gostyński, *Obowiązek naprawienia szkody w nowym ustawodawstwie karnym*, Kraków 1999, s. 42.

wiązki na podstawie art. 46 § 2 k.k. wyklucza zasądzenie nawiązki z art. 57a § 2 k.k. Mając na uwadze to, że ustawodawca jako przesłankę negatywną orzeczenia nawiązki wskazał obowiązek naprawienia szkody bez ograniczenia go do środka karnego, a po nowelizacji środka kompensacyjnego sytuację powyższą należy również odnieść odpowiednio do orzeczenia obowiązku naprawienia szkody jako warunku probacyjnego, wówczas gdy w szczególnie uzasadnionych okolicznościach doszło do warunkowego zawieszenia wykonania kary.

Problem orzeczenia obowiązku naprawienia szkody jako środka kompensacyjnego (art. 46 § 1 k.k.) i nawiązki na rzecz tego samego beneficjenta, jakim jest pokrzywdzony, poza przedstawionym wypadkiem z art. 46 § 1 i § 2 k.k. oraz art. 57a § 2 k.k., występuje w razie skazania za przestępstwo przeciwko mieniu z art. 290 § 1 k.k. Przewidziane w art. 290 § 2 k.k. orzeczenie nawiązki w stosunku do sprawcy przestępstwa wyrębu drzewa w lesie albo w stosunku do sprawcy kradzieży drzewa wyrąbanego lub powalonego nie wyłącza przecież dopuszczalności złożenia wniosku przez pokrzywdzonego lub inną osobę uprawnioną o orzeczenie obowiązku naprawienia wyrządzonej przestępstwem szkody. Organ orzekający zobligowany do orzeczenia obowiązku naprawienia szkody określonego w art. 46 § 1 k.k., skazując za przestępstwo wyrębu drzewa w lesie, będzie również zobowiązany do orzeczenia na rzecz pokrzywdzonego nawiązki w wysokości podwójnej wartości drzewa. W tej sytuacji pokrzywdzony *de facto* mógłby uzyskać kompensatę przekraczającą poniesioną szkodę, orzeczony środek, jakim jest obowiązek naprawienia szkody, realizowałby wówczas funkcję kompensacyjną, natomiast nawiązce należałoby przypisać przede wszystkim funkcję represyjną. Wyraźny zapis ustawy o obligatoryjności nawiązki, jak i obligatoryjność obowiązku naprawienia szkody przy spełnieniu przesłanek z art. 46 § 1 k.k., nie zezwala, jak się może wstępie wydawać, organowi orzekającemu na odmienną ocenę celowości łączenia tych dwóch środków karnych. Pamiętając jednak o tym, że określona w art. 290 § 2 k.k. nawiązka ma charakter kompensacyjny, sąd winien rozważyć orzeczenie w wyroku skazującym obowiązku naprawienia szkody, w części stanowiącej różnicę między wysokością wywołanej przestępstwem szkody a wysokością rekompensaty, jaką pokrzywdzony otrzymał w wyniku orzeczenia nawiązki. Poparcia dla tezy negującej automatyczną kumulację obligatoryjnych, w tym wypadku środków kompensacyjnych (nawiązki i obowiązku naprawienia szkody), należy poszukiwać w interpretacji treści art. 415 § 1 k.p.k. (w brzmieniu od 1 lipca 2015 roku), który wyłącza orzeczenie nawiązki na rzecz pokrzywdzonego, jeżeli o roszczeniu dotyczącym szkody wyrządzonej przestępstwem rozstrzygnięto prawomocnie w innym postępowaniu (postępowaniu cywilnym) lub postępowanie takie pozostaje w toku. Mając na uwadze wyrażone przytoczonym przepisem wskazanie celowościowe zakazujące kumulacji środków prowadzących do kompensacji szkody poniesionej przez pokrzywdzonego, wyeliminować należałoby łączne orzekanie nawiązki na rzecz pokrzywdzonego i prawnokarnego obowiązku naprawienia szkody, który wszakże odpowiada cywilnoprawnemu odszkodowa-

niu. Dodatkowy argument wiąże się z cywilnoprawnymi skutkami nawiązki zasądzonej na rzecz pokrzywdzonego, która podobnie jak karnoprawny obowiązek naprawienia szkody, w myśl art. 107 § 2 k.p.k., traktowana jest jako orzeczenie co do roszczeń majątkowych. W tym wypadku tożsamość konsekwencji wyraźnie przemawia przeciwko piętrzeniu kompensacji. Traktując przedstawioną sytuację jako wyjątkową, należałoby uznać za zasadne wprowadzenie zmiany przewidującej fakultatywne orzekanie nawiązki na rzecz pokrzywdzonego, pozwalającej *in concreto* ocenić racjonalność kumulowania wskazanych środków karnych.

Podobny tok wyводу towarzyszy określeniu relacji karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody jako obowiązku probacyjnego i nawiązki orzekanej na rzecz pokrzywdzonego. Podstawy prawne przewidujące możliwość równoczesnego orzekania zachodzą w wypadku skazania za występki chuligański (art. 57a § 2 k.k.), za przestępstwo zniesławienia (art. 212 § 3 k.k.), zniewagi (art. 216 § 4 k.k.), wyrębu drzewa albo kradzieży drzewa wyrąbanego lub powalonego (art. 290 § 2 k.k.), jednocześnie muszą zaistnieć przesłanki warunkowego zawieszenia wykonania kary. Poza tym zakresem pozostaje obowiązek naprawienia szkody nakładany jako warunek probacyjny przy warunkowym umorzeniu postępowania, albowiem wobec braku skazania nie zachodzą podstawy orzeczenia wymienionych nawiązek. Nie ma również potrzeby określania relacji obowiązku naprawienia szkody jako obowiązku probacyjnego i nawiązki z art. 46 § 2 k.k., gdyż, jak już podkreślano, ta ostatnia jest orzekana zamiast obowiązku naprawienia szkody unormowanego w art. 46 § 1 k.k.

Kumulowanie obowiązku naprawienia szkody będącego warunkiem probacyjnym z nawiązką orzekaną fakultatywnie, poza sytuacją określoną w art. 290 § 2 k.k., poddane zostaje *in concreto* przez organ orzekający celowościowej ocenie. Wnioskować można, iż wobec „piętrzenia” kompensaty na rzecz pokrzywdzonego co do zasady w praktyce nie nastąpi łączenie wskazanych środków. Jak zasadnie zauważa Z. Gostyński, przy konkurencyjności karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody i nawiązki względy prakseologiczne przemawiają za pierwszeństwem karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody, który daje szansę większej skuteczności ze względu na swój probacyjny charakter²³. Przytoczone względy uzasadniają w takim wypadku rezygnację z orzekania nawiązki przy zastosowaniu instytucji naprawienia szkody. Z. Gostyński dopuszcza zasadność zobowiązania do naprawienia części szkody i jednoczesnego niejako „uzupełniającego” orzeczenia nawiązki w razie powstania trudności z dokładnym ustaleniem szkody, jednocześnie podkreśla, że wypadki łącznego nakładania karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody jako warunku probacyjnego i nawiązki orzekanej na rzecz pokrzywdzonego ponad wysokość szkody należałoby traktować jako wyjątkowe²⁴.

²³ *Ibidem*, s. 43–44.

²⁴ Z. Gostyński, *Karnoprawny obowiązek naprawienia szkody*, Katowice 1984, s. 93.

W warunkach przewidzianych przepisem art. 290 § 2 k.k., gdy nawiązka orzekana jest obligatoryjnie, a organ orzekający stanąłby przed dylematem łączenia jej z karnoprawnym obowiązkiem naprawienia szkody jako środkiem probacyjnym, aktualizują się argumenty prezentowane przy okazji analizy łączenia podstaw nawiązki z art. 290 § 2 k.k. i obowiązku naprawienia szkody orzekanego jako środek kompensacyjny z art. 46 § 1 k.k.

Kontynuując rozważania odnośnie do regulacji prawnych dotyczących świadczenia pieniężnego, wskazać należy w tym wypadku na podrzędną rolę elementu kompensacyjnego. Pozwala to w konsekwencji na uproszczenie relacji świadczenia pieniężnego i obowiązku naprawienia szkody, w którym z kolei element kompensacyjny jest dominujący. Wobec odmiennych funkcji, różnych beneficjentów nie ma formalnych ograniczeń w kumulowaniu wskazanych środków. Wydaje się, że podobnie sytuacja powinna się przedstawiać w relacji świadczenia pieniężnego i obowiązku naprawienia szkody orzekanego jako warunek probacyjny. Tymczasem w myśl art. 72 § 2 k.k. przyjmuje się, że sąd, zawieszając wykonanie kary, może zobowiązać skazanego do naprawienia szkody albo do uiszczenia świadczenia pieniężnego. Przyjęte rozwiązanie ograniczające kumulację tym bardziej zdaje się wątpliwe, że w razie orzekania naprawienia szkody, również jako warunku probacyjnego przy warunkowym umorzeniu postępowania w myśl art. 67 § 3 k.k., sąd może „ponadto orzec świadczenie pieniężne”. Brak konsekwencji ustawodawcy w tym zakresie nie poddaje się racjonalnemu uzasadnieniu.

Przechodząc dalej do analizy wzajemnej relacji między świadczeniem pieniężnym i nawiązką, dostrzega się bardziej złożony obraz środków o znacznym, wspólnym obszarze funkcjonowania. Urzeczywistnia się on przede wszystkim wtedy, gdy nawiązka orzekana jest na rzecz podmiotów innych niż pokrzywdzony. Analiza zakresów art. 47 k.k. i 43a k.k. wskazuje wiele elementów wspólnych. Środki te orzekane są *ex officio*, a ustalenie ich wysokości nie jest powiązane z wielkością szkody wyrządzonej przestępstwem. W razie skazania za przestępstwo przeciwko życiu i zdrowiu możliwe będzie orzeczenie świadczenia pieniężnego i nawiązki na rzecz Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej. Na ten sam cel sąd może orzec świadczenie pieniężne w razie skazania za przestępstwo przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji z art. 178a, 179, 180 k.k., a nawiązkę w razie skazania za przestępstwo z art. 173, 174, 177, 355 k.k., jeżeli sprawca był w stanie nietrzeźwości lub pod wpływem środka odurzającego lub zbiegł z miejsca zdarzenia. Przyjęty podział razi sztucznością i nasuwa pytanie o potrzebę utrzymywania *de facto* tożsamyh środków. W zaistniałej sytuacji rozważyć należałoby wyraźne ich rozgraniczenie. Przy uznaniu zasadności zachowania świadczenia pieniężnego w katalogu środków karnych zaproponować można przejęcie przez ten środek roli nawiązki określonej w art. 47 k.k.

Reasumując dotychczasowe uwagi o prawnym charakterze obowiązku naprawienia szkody, nawiązki i świadczenia pieniężnego oraz implikacjach związanych z łączeniem tych środków, pozytywnie odnotować wypada wprowadzenie tzw.

regulacji antykumulacyjnych, odnoszonych do zakazu równoczesnego orzekania środków pełniących tożsame funkcje. Dotyczą one przede wszystkim zakazu łączenia obowiązku naprawienia szkody i nawiązki orzekanej na rzecz pokrzywdzonego, co pozwala zapobiec uzyskaniu przez pokrzywdzonego kompensaty przekraczającej wysokość poniesionej szkody. Postulować natomiast należy modyfikację rozwiązań obejmujących wspólne zakresy funkcjonowania świadczenia pieniężnego i nawiązki. Przyjęty w tym względzie podział pozostaje bowiem nieczytelny i pozbawiony racjonalnego umocowania. Odmiennie natomiast ocenić trzeba pozostałe badane relacje pomiędzy środkami karnymi: obowiązkiem naprawienia szkody — nawiązką na cel społeczny, obowiązkiem naprawienia szkody — świadczeniem pieniężnym. Różne celowościowe ukierunkowanie tych środków nie czyni ich pod względem formalnym „konkurencyjnymi”, nie wymaga zatem wprowadzenia ograniczeń dotyczących ich kumulowania. W praktycznym stosowaniu tych rozwiązań nie można jednak zapominać, że mnożenie środków o dolegliwości majątkowej może *de facto* prowadzić do niemożności faktycznej ich realizacji.

CHANGES IN TERMS OF PENAL MEASURES OF A PECUNIARY CHARACTER

Summary

The author analyses the changes in terms of penal measures of a pecuniary character, including obligation of remedy, punitive damages, cash benefits. She evaluates the trend of changes as well as their usefulness in practice. In the article she also considers the competitiveness of those measures and relates it to the possibility of their joint ruling.